

УДК 373.2.01(437)«16»

Світлана Саяпіна

«МАТЕРИНСЬКА ШКОЛА» Я. КОМЕНСЬКОГО ЯК ПРОГРАМА ЦІЛЕЙ НАВЧАННЯ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розбудова української незалежної держави створила сприятливі умови для відновлення й розвитку педагогіки, національної системи освіти і виховання дітей та молоді в Україні. Успішність реформування в освітній галузі значно залежить від того, наскільки повно й ефективно будуть використані ті позитивні надбання, які ґрунтуються на педагогічному досвіді. Особливий вплив на сучасний етап розвитку української науково-педагогічної думки продовжує здійснювати зарубіжна педагогічна теорія та практика.

Одне з чільних місць серед видатних зарубіжних педагогів минулого належить Я. А. Коменському (1592–1670 рр.), який справедливо вважається засновником педагогічного реалізму.

Питання дидактичної підготовки дітей дошкільного віку має численні аспекти розгляду як в теоретичному, так і в практичному ракурсі (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Запорожець, Г. Леушина, Т. Садова, О. Усова). Історіографічний аналіз проблеми дає підстави стверджувати, що вивчення педагогічного досвіду Я. Коменського представлено в дослідженнях М. Виноградова, І. Зайченко, О. Красновського, Д. Лордкіпанідзе, П. Монро. Не зважаючи на популярність проблеми, педагогічна спадщина видатного педагога залишається недостатньо висвітленою щодо визначення змісту навчання та виховання дітей дошкільного віку.

Мета статті: систематизувати й представити програму материнської школи Я. Коменського як конкретну методіку ознайомлення дітей із природними процесами, подіями, явищами і фактами.

У загальному світогляді Я. Коменського є достатньо елементів платонізму, бо Я. Коменський, будучи виразником нової, реалістичної течії, проте, у деякій мірі є і представником найбільш пізньої форми гуманізму. У проектах універсальної реформи шкільної справи він торкнувся й проблеми дошкільного виховання, окреслюючи ґрунтовний план, так званих, материнських шкіл. Хоча тут ідеться про виховання дітей раннього віку в надрах сімейної обстановки, проте, цей педагогічний вплив носить планомірний і врегульований характер, не забуваючи й мети соціальної культури, у зв'язку з тим середовищем, у якому згодом доведеться знаходитися вихованцям.

Нас цікавить материнська школа, якій Я. Коменський присвятив особливу працю «Материнська школа», розвиваючи в ній ті положення з цього питання, які вже були намічені в його головному творі «Велика дидактика». У материнській школі, за словами вченого, будуть

вправлятися переважно зовнішні почуття, щоб діти привчалися правильно поводитися з предметами й розпізнавати їх. У зв'язку з цим педагог характеризує цілу низку знань, яких діти набувають у ранньому віці, відповідно до процесу природного росту, відчуваючи вплив і з боку речей. Так, дитина непомітно доторкається до природи, розуміючи на другому-третьому році, що таке тато, мама, каша, хліб, що холодно і що тепло, ясно відрізняючи себе від інших живих і неживих предметів. Пізніше вона може дізнатися, що таке глина, пісок, дерево, гілки, квітка. Вона рано розрізняє світлові враження, які часто забарвлюються в неї колоритом почуття. Дитина рано отримує елементарні уявлення з галузі астрономії та географії, коли вона природно знайомиться з явищами сходу й заходу небесних світил, коли вона за необхідністю орієнтується в доквіллі. На ґрунті безпосереднього знайомства з людьми й більш близьким їй середовищем у дитини поступово виробляються уявлення економічного, соціального і навіть політичного характеру, – звичайно, ще дуже елементарного типу, бо тут маються на увазі майнові взаємини, стосунки між членами сім'ї чи всього будинку тощо. Різні уявлення про речі і явища розвиваються, головним чином, у зв'язку з діяльністю дитини, яка починається дуже рано.

Не треба заважати й ранній дитячій наслідувальності, за винятком тих випадків, коли ця наслідуваність шкідлива для них. Уже на другому-третьому році діти розуміють, що значить бігати, стрибати, крутитися, грати тощо.

Четвертий, п'ятий, шостий рік можуть бути наповнені ручними й будівельними заняттями, що впливають з їх природної активності. Також діти 3–4 років можуть вправлятися у вільному малюванні, використовуючи крейду, вугілля і так готуватися до більш серйозного малювання та письма. Також непомітно, у зв'язку з життєвим досвідом, діти набудуть елементарних пізнань арифметичного й геометричного характеру. У дітей дуже рано пробуджується інтерес до музичних звуків, попри те, чи будуть це звуки музичних інструментів, чи спів людини. Треба йти назустріч цій дитячій схильності, пропонуючи більш прості музичні інструменти або різні співи, бо рима й мелодія полегшують процес запам'ятовування музичних і вокальних речей.

Із раннього віку в материнських школах має бути звернено увагу й на моральне виховання. Воно здійснюється, здебільшого, за допомогою прикладів і відповідної настанови. Неминучі в цьому випадку й покарання, але за покараннями повинна слідувати й похвала, яка є підбадьоренням і заохоченням для виправлення дитини. Отже, створюються позитивні форми дитячої чи взагалі людської поведінки, які Я. Коменський називав чеснотами. Перша чеснота – помірність, яка є основою життя і здоров'я. Вона може виникнути лише тоді, коли бажання дітей будуть задовольнятися відповідно до потреб природи [2].

Дітей потрібно з раннього віку привчати до охайності та чистоти, чого можна досягти, якщо вчасно звернути увагу дітей на необхідність дбайливого ставлення до своєї сукні, до своїх речей тощо. Без особливих зусиль діти можуть навчитися повазі до старших, коли їм пояснюватимуть батьки і старші. Отже, поступово може виробитися справжня слухняність, яка «згодом дасть підставу для багатьох прекрасних чеснот». Діти повинні бути правдивими, цуратися всякої брехні, бо «брехлива, оманлива мова – страшна ганьба для людини». Почуття справедливості також повинно бути притаманне дітям із раннього віку, і вони не мають привласнювати собі те, що їм не належить. Дитина може рано виявляти доброзичливість, ділячись з іншими дітьми тим, що має, причому дуже важливо, щоб вона робила це за власним бажанням [2].

У процесі розвитку мови діти повинні вчитися не лише говорити, але й вчасно мовчати, бо, за словами Плутарха, «розумне мовчання – початок великої мудрості». Дитину з раннього віку треба привчати до терпіння, що важко здійснити, якщо її дуже багато й нерозумно пестити й ніжити. В останньому випадку в неї розвинеться свавілля, упертість і капризи. У дитині неважко розвинути необхідну поступливість, даючи доступні для неї доручення, так можна виробити й відповідну до віку спритність. Дитина має бути ввічливою, виявляти привітність, ласкавість, люб'язність щодо батьків та інших людей. Але ласкавість ця не повинна бути «мавпячою», а має бути «дисципліною, соромливістю і мистецтвом».

У цьому має полягати, на думку Я. Коменського, моральне виховання дітей дошкільного віку. У зв'язку зі своїми особистими глибоко-релігійними поглядами Я. Коменський підкреслив і важливість релігійного виховання в ранній період, присвячуючи цілий розділ питанню про те, «як доводити дітей до богобоязливості». Але ми не будемо зупинятися на цьому питанні й зауважимо тільки, що діти за весь цей ранній період розвитку перебувають під опікою матерів і, тільки досягнувши шестирічного віку, вступають до школи під керівництво вчителів. Цей перехід із сім'ї у школу є, за поданням Я. Коменського, дуже важким для дітей, здебільшого, завдяки недосконалому стану тодішньої школи взагалі і школи елементарної зокрема, куди дитина вступає безпосередньо з сім'ї. Але тягар цих дитячих переживань, на думку педагога, нерідко збільшують самі батьки [2].

У нашому дослідженні ми акцентуємо увагу на тому, що насправді ж потрібно інакше готувати дітей до вступу в школу: потрібно говорити про неї, як про щось привабливе для дітей, як про ярмарок або збір винограду; потрібно вказати на привабливість гурту нових товаришів і взагалі всієї нової обстановки. Звичайно, ця обстановка, у своєму фактичному вираженні в епоху Я. Коменського, вимагала серйозних змін, і він не втомлювався говорити про це в «Великій дидактиці». Педагог, між іншим, саме так прагнув до пом'якшення суворості тодішньої дисципліни, до

усунення тієї загальної важкої атмосфери, яка особливо важко виносилася дітьми раннього віку [1].

Треба підкреслити, що хоча Я. Коменський наполягав на необхідності суворій дисципліні, цілком погоджуючись із чеським прислів'ям: «Школа без дисципліни, що млин без води», проте він повстав проти надмірно суворих педагогічних заходів (він навів слова Лубіна, що «різки й палиці, ці знаряддя рабства, зовсім не повинні мати місця в школах»), постійно підтримуючи цінність дитячої життєрадісності. Тому кращому способу дисципліни нас вчить, на думку Я. Коменського, небесне сонце, яке посилає рослинам постійно світло, часто – дощ і вітри й лише зрідка – блискавки і громи. Цим же прагненням до пробудження дитячої життєрадісності пофарбовані й назви керівництв, призначених Я. Коменським для початкових шкіл: «грядка фіалок», «квітник троянд», «зелена галявина» тощо.

Якщо ми спробуємо підійти до оцінки поглядів Я. Коменського щодо завдань й організації дошкільного виховання з тим масштабом, який знаходиться в розпорядженні сучасної педагогічної свідомості, то ми, звичайно, знайдемо тут багато такого, що не може цілком задовольнити нас. Так, передусім, дошкільне виховання є для педагога вихованням домашнім, що здійснюване в надрах сім'ї, під керівництвом матері. Цим недостатньо відтіняється громадський елемент в цьому вихованні, який підкреслює новітня педагогіка, і за таких умов немає гарантії проти небажаних форм індивідуалізму, які так важко вилучити з різних форм сімейного виховання. Ми вже не говоримо про важливість здійснити окреслені Я. Коменським принципи сімейного виховання в силу невідповідності матерів, які самі, для виконання всіх згаданих педагогом педагогічних завдань, повинні володіти глибокими знаннями й достатнім досвідом у галузі дошкільного виховання й навчання. Потім, у процесі виховання, за цей ранній період розвитку Я. Коменський дуже мало говорив про мимовільну дитячу активність, про різні вирази такої дитячої діяльності, як гра, зосереджуючи свою увагу здебільшого на процесі виховання й навчання. Цим ніби вноситься елемент певної сухості й черствості в цю епоху дитячого життя, по суті вимагає більше свободи й м'якості відповідно до особливостей ранньо-дитячого розвитку. Самовиховання спрямоване на вироблення, так званих, «чеснот», тобто моральних якостей у дусі традиційно-релігійного виховання або навіть античної етики, тут велике значення надається терпінню, слухняності, поміркованості тощо. Усе це накладає відбиток однобічності, не завжди відповідний природній жвавості й рухливості дітей цього віку [1].

Але всі ці критичні зауваження можна прийняти лише частково, із деякими застереженнями, паралельно з'ясовуючи позитивне значення основних принципів Я. Коменського в галузі дошкільного виховання. Передусім, заслуговує надзвичайної уваги та обставина, що він перший із

теоретиків педагогіки нового часу включив ранній дитячий вік до загальної шкільної схеми, виробленої ним із метою найширшої соціальної реформи. Цим педагог, з одного боку, показав величезне суспільне значення дошкільного виховання, з іншого – визнав необхідність урегулювання цього виховання через втручання протягом цього процесу в те стихійне, яке мало місце в його епоху.

Спостерігаючи надзвичайно не досконалий стан сучасної йому школи, що вимагає докорінної і в той же час тривалої реформи, убачаючи важкість тодішньої шкільної обстановки з її загальною незатишністю, із суворою і навіть жорстокою дисципліною, Я. Коменський не наважувався довірити навіть і реформованій школі настільки ніжний і слабкий вік, воліючи для нього більш затишну, м'яку й теплу сімейну атмосферу. Звідси зведення матері до рангу основної виховательки і вчительки в цьому віці за неодмінним припущенням, що матері повинні отримати відповідну підготовку для цієї відповідальної роботи. Я. Коменський вважав необхідним іти назустріч цій підготовці, коли він із властивою йому енергією брався за виготовлення спеціального керівництва для материнських шкіл або таких творів, як «Світ у картинах». Потім, виробляючи програму материнських шкіл, педагог намагався охопити весь процес дитячого розвитку в цю ранню пору, висувачи на перший план пізнавальну функцію й надаючи широкий і різноманітний матеріал для роботи органів зовнішніх почуттів й інших інтелектуальних функцій (тут і довкілля, і різноманітні форми доступних для дитини соціальних взаємин тощо). Не ігнорував Я. Коменський і ранньої дитячої активності, коли підкреслював справжню рухливість дітей, неможливість залишатися в бездіяльності. І якщо він лише згадував, але докладно не аналізував явища гри, то тільки тому, що передбачав повну зрозумілість цього явища для будь-якої матері, вважаючи більш важливим висувати проблему інтелектуального й морального виховання для дітей раннього віку.

Разом з тим, Я. Коменський не упустив сказати про важливість принципу активності в галузі інтелектуального виховання, коли рекомендував різні види ручної праці, доступні дітям цього періоду розвитку. Не ігнорував і проблему естетичного виховання, коли говорив про важливість у цей час музичної та вокальної освіти. Щодо морального виховання, то культивування в дітях таких властивостей, як поміркованість, слухняність, терпіння, не можна розглядати, як прагнення насадити неприйнятну для сучасної педагогіки моральну пасивність. Педагог вважає всі ці «чесноти» цінними в цілях морального загартування, з одного боку, і в цілях соціального виховання – з іншого, коли в останньому випадку неминуча боротьба з різними формами дитячого егоїзму й однобічного індивідуалізму. Цей соціальний мотив так ясно проступає і в високій оцінці такої якості, як правдивість, яку так висував Я. Коменський під час аналізу морального виховання [3].

Нарешті, щодо розвитку й підтримки дитячої життєрадісності, то ми знаємо, що Я. Коменський відстоював це не лише в період дошкільного виховання, але й пізніше – у різні періоди шкільного навчання, коли висловлював побажання, щоб узагалі «у школах було більше дозвілля, радості й міцного успіху». Цим і пояснюється зауваження педагога про необхідність установити непомітний перехід від материнської школи до елементарної школи або школи рідної мови. Важкість цього переходу обумовлювалася саме недосконалістю тодішньої шкільної обстановки, усього шкільного побуту, із його суворістю, жорсткістю, і на пом'якшення всіх цих негативних сторін шкільного життя було направлено енергійні зусилля Я. Коменського. Узагалі залякування він вважав дуже ненадійним заходом педагогічного впливу і саме тому так переконував батьків, які збиралися віддати своїх дітей у школу, не вдаватися до залякування, а навпаки, зображати перед дітьми майбутнє шкільне життя в більш м'яких і привабливих фарбах. І якщо ми візьмемо до уваги, що всі ці думки щодо дошкільного виховання було висловлено за 300 років до нашого часу, ми не зможемо не перейнятися почуттям глибокої поваги й навіть преклоніння перед автором цих педагогічних принципів.

Отже, результати теоретичного дослідження змісту «Материнської школи» Я. Коменського дозволяють стверджувати, що програма передбачала ознайомлення дітей з явищами суспільного життя: деякі відомості з історії, політики, економіки. Вчення педагога про материнську школу – це перша спроба створити теорію і методику дошкільного виховання та навчання, визначити мету, зміст, основні засоби і методи, запропонувати ретельно продуману і чітко організовану систему роботи з маленькими дітьми відповідно до їх особливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виноградов Н. Очерки по истории идей дошкольного воспитания / Н. Виноградов. – М. : Изд-во «Пучина», 1925. – 155 с.
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 656 с.; Т. 2. – 576 с.
3. Красновский А. А. Ян Амос Коменский / А. А. Красновский. – М., 1953. – 323 с.